

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

III Yazı

Mirzə Bala Məhəmmədzadəyə görə, 20-ci əsrin əvvəllərində gədən Milli Azadlıq mücadiləsindən milliyəti, istiqlal, demokratiyanı, cümhuriyyəti rədd edən və "İslam birliyi"ni əsas götürən "İttihad", eləcə də sol cəbhədə dayanaraq "beynəlmilətçi" marksist-leninçilər "Müsavat"la mübarizədə məğlub çıxmışdır. Ancaq onlar bu məğlubiyətlə müvəqqəti bəşəriyyətdir, çünki ideya xətləri tamam fərqli idi. O, yazırdı: "Onlar üçün "Müsavat"ın müdafiə etdiyi milliyət, türklük, demokratiya və cümhuriyyət prinsipləri yabancıl, hətta zərərli şeylər idi. Ta ilk gündən etibarən "Müsavat"ın dilə gətirdiyi prinsiplərə müəlif olan bu fırqələrin Azərbaycan bayrağına sadiq qətiyyəti müvəqqəti və keçici bir zaman üçün idi. İslami byenləmli şəraitlə proletar-marksist doktrinlərin azərbaycançılıq, milliyətçilik və cümhuriyyətçi ilk prinsipləri ilə uzlaşmayacağı göz qabağında idi".¹

Beləliklə, o, belə qənaətə gəlirdi ki, Azərbaycan Milli Xartiyası, bu gün belə qanlı mübarizə fırtınaları içində aydın qurtuluş yolu göstərən bir istiqlal qırğıdır. O, yazırdı: "Azərbaycan Milli Xartiyası Azərbaycan xalqının bütün təfəkkür, xəyal, arzu, əməl, məqsəd və idealarını, hiss və əqlinə aid düşüncələrini təmsil edən, ona səadət qapaları açan, onun yüksəliş və bəxtiyarlıq yollarını aydınlatan bir məşəddir. Azərbaycan Milli Xartiyası Azərbaycan Türklüyünün sinif və cins mənsubiyyətini nəzərə almadan hər bir fərdinin və ümumi heyəti ilə hamısının həyat və səadət məfkurəsidir. Bu həyat və səadət məfkurəsi süni bir sıra xəyalpərəstlərin fantazyalarından ibarət deyil, on illər, bəlkə də əlli illərə davam edən ictimai, iqtisadi, siyasi, mədəni və sərəməli bir mübarizəsinin nəticəsidir".²

Mübarizə dövründə də yalnız "Müsavat"ın azərbaycançılıq, istiqlalçılıq, türklük və cümhuriyyətçi prinsiplərinə sadiq qətiyyəti qeyd edən Mirzə Bala yazırdı ki, M.Ə.Rəsulzadə İstanbula gələndə qədər Azərbaycan istiqlal dövrünün keçici və təsadüfi bir hadisə olduğu qənaətinə hər yerdə təsadüf olunurdu. Rəsulzadənin açdığı milli dava, xüsusilə onun bu yolda yazdığı "Azərbaycan Cümhuriyyəti" əsəri yenidən bütün dünyanı Azərbaycandan bəhs etməyə məcbur etmişdi.³

Azərbaycan milli ideyasını daim müdafiə edən Məhəmmədzadə hesab etmişdi ki, azərbaycançılığın tarixi bir missiyası var və o, "Müsavat"ın "Yeni proqram əsasları"nda öz əksini belə tapmışdı: "Azərbaycan qədim zamanlardan bəri tarixin müxtəlif dövrlərində özünəməxsus siyasi varlıq göstərərək müstəqil dövlət halında yaşamışdır. Azərbaycan xalqı isə müasir millət olmaq üzrə zəngin bir kültür həyatına malik bulunmuş və bunun məntiqi nəticəsi olaraq siyasi bir ideal daşmışdır.

Bəs, siyasi türkcülüyn nəticəsi olaraq meycana çıxan türk dövlətləri, konkret olaraq Azərbaycan türk dövləti müstəqil olacağı təqdirdə hansı quruluşa, hansı siyasi sistemə əsaslanmalı idi. "Müsavat"ın "Yeni proqram əsasları"na görə, müstəqil türk dövlətində nə ifrat liberalizmə, nə də kommunizmə yer olmayacaqdı. "Bu qənaətlə o, fərdi azadlıq və şəxsi mülkiyyət əsasını siyasət və iqtisad prinsipi olaraq qəbul etməklə bərabər əsrimizin gündən-günə qüvvətlənən bir sintezi halında olan hamrəylik (solidarizm) sistemi gerəyinca dövlət cəmiyyətinin haqlarını tanıyır və onların çarpışan zümrə mənfəətləri üzərində nizamlayıcı rolunu oynamağa mükəlləf müəssisələr olduğunu qəbul edir. Bu

Məhəmmədzadə Azərbaycan türkcülüynü, Azərbaycan istiqlalçılığını, Türk birliyi ideyalarını 1950-ci illərdə qələmə aldığı məqalələrində də inkişaf etdirmişdir. 1950-ci illərdə "Azərbaycan" dergisində qələmə aldığı "Qafqaz İslam Ordusu", "İstiqlal zəfərinin dastanı", "Məhəmməd Əmin Rəsulzadə" və başqa məqalələrində Azərbaycan milli ideyasını inkişaf etdirən Məhəmmədzadə bir-mənəli şəkildə istiqlalçı mövqeyini sona qədər qoruyub saxlamışdır. "Qafqaz İslam Ordusu" məqaləsində Türkiyənin Azərbaycan Cümhuriyyətinə hərbi yardımını eyni millətin bir-birinə qucaq açması kimi dəyərləndirən Məhəmmədzadə yazırdı: "Tarixi vəzifəsini şərəflə yerinə yetirib gədən Qafqaz İslam Or-

şey Kommunist partiyasının və hökumətinin malıdır. Və mülkətlər onları bir malikanəsidir. Ticarət alətləri də onların inhisarındadır. Siz yetişdirdiyiniz məhsulları yox qiymətinə onlara təslim etmək məcburiyyətindəsiniz. Hələ istədiyiniz və möhtac olduğunuz məhsulu yetişdirmək azadlığınıza da sahib deyilsiniz".¹³

Məhəmmədzadə deyirdi ki, bu həqiqət, yeni sözdə fəhlə və kəndlinin azad olmasını əslində işə hakimiyyətin bir qrupun əlində cəmləşməsinə bolşeviklərin lideri Lenin belə qəbul etmişdir. Belə ki, Lenin "Nə etməli?" əsərində yazır ki, fəhlə və kəndliyə azadlıq vermək, üstəlik onlara hakimiyyətdə hökumət işləri etibar etmək olmaz. Məhəmmədzadəyə

Mirzə Bala Məhəmmədzadənin dünyagörüşündə Türkcülük, Azərbaycançılıq və İstiqlalçılıq

Bu ideala tərcümən olan milli Azərbaycan "Müsavat" xalq fırqəsi 1918-ci ildə milli Azərbaycan Cümhuriyyəti istiqlalının elanındakı təşəbbüsü, bu təşəbbüsün fikirdən işə keçirilməsi yolundakı fəaliyyəti və nəhayət qızıl rus istilasına qarşı milli mücadilə işində göstərdiyi yol göstərənliyi ilə bütün azərbaycanlıların biricik siyasi təşəkkülüdür".⁴ O, daha sonra yazırdı: "İstiqlal və milli dövlət ən yüksək, ən qüdsi və ən insani bir məfkurəni milli sərhədlər daxilində gerçəkləşdirmək üçün bir vasitədir. Zaten siyasi türkcülük, milli dövlət qurmaq hərəkatı milli varlığı qorumaq əndişəsindən və mədəni millətçiliyi gerçəkləşdirə bilmək arzusundan doğmuşdur. Müstəqil və azad bir milli dövlət həyatı türk mədəni birliyini tətbiq etməkdən və gerçəkləşdirə bilməkdən əlavə millətin fərdlərini səadətə və rifaha qovuşdurmaq, ictimai bir ədalət və bərabərlik qura bilmək üçün də lazımdır".⁵ Beləliklə, o, belə bir doğru nəticəyə gəlir ki, "Müsavat"ın liderliyi ilə Azərbaycan xalqı ümmətçilikdən-islamçılıqdan türkcülüyə, ümumi türkcülükdən Azərbaycan türkcülüynə-Azərbaycan milli dövlətçiliyinə doğru böyük bir yol keçmişdir: "Əgər o ("Müsavat"-F.Ə.), "islamçılıq" dövründən "ümumi türkcülüyə", oradan da türk kültür birliyinə əsaslanan "Azərbaycan milli dövlətçiliyinə" keçməmiş olsaydı, yerini başqa ifrat və qeyri-millətçi fırqələrə verəcəkd".⁶

Məhəmmədzadənin dünyagörüşündə marksizm-leninizmin, bolşevizmin tənqidi də mühüm yer tutmuşdur. 1955-ci ildə Münhendə "Qurtuluş" radiosunda yayımlanmış "Azərbaycanda azadlıq yoxdur" məqaləsində Məhəmmədzadə bəyan edirdi ki, Sovet Rusiyasının işğalından sonra Azərbaycan Türkü ən bəsit insani hüquqlarından belə məhrum edilmişdir: "Yox yurddaşlarımız, bolşeviklərin qızıl yalanlarına inanmayın. Yaşadığımız həyat azadlıq həyatı deyil. Orada əmək də azad deyil, dilək də azad deyil, insan da azad deyil. Əməyin və diləyin azad sayıla bilməsi üçün hər şeydən əvvəl insanın özü azad olmalıdır. İnsan bütün hüquqi, mədəni, iqtisadi və başqa insani haqlara malik olmalıdır".

surətlə müsavətçilik milli birlik və hamrəyliyi əsas olaraq qəbul edir, hər cür sinif və zümrə hakimiyyətini rədd edir".⁷ Bu proqrama görə, türk mədəniyyətinin inkişafı və təkamülü, Azərbaycan türkünün səadət və rifahı belə bir milli hamrəylik sistemi daxilində mümkündür. Məhəmmədzadə bu məsələdə də "Müsavat"ın yeni proqramından çıxış etmiş və Rəsulzadənin irafı sürdüyü milli hamrəylik (solidarizm) ideyasını müdafiə etmişdi. Artıq burada fərdi azadlıq və mülkiyyəti ilə yanaşı, ümuminin mənfəəti də vardır. O yazır: "Bu tezisdə cəmiyyət də (bütün) var, fərd də (tək). Fərdi hüriyyət və mülkiyyət, ümumun, bütünün, dövlətin – millətin əl mənfəətlərinə zərər vurmamalıdır. Ona görə millət dövlət fərdi hüriyyət və mülkiyyətləri kontrol etmək haqqına malikdir".⁸

dusu özündən sonra gənc milli bir ordunu nüvəsini yaratmışdı. Bu ordunun təmin etdiyi nizam və intizam sayəsində İngilis işğal ordusu komandanlığı Azərbaycan istiqlalını tanımaqda ilk addım olaraq Azərbaycan hökumətini yeganə məşru (qanuni) məqam olaraq elan etmişdi".⁹

Onun fikrincə, 27 aprel faciəsinin kommunistlərin hər yerdə çığırdıqları və bağırırdıqları kimi, Azərbaycan kəndli və işçisinin inqilabı deyil, sadəcə Rusiya ordusunun vəhşicə istilası olması hər kəsə aydın və açıqdır. 10 Bunu nəzərə alaraq, o qeyd edirdi ki, Azərbaycan türk xalqının məsumanə axan qanından yaranan milli intibah rus ağalığının son qəbir daşı olacaqdır: "Ey Türk xalq! Səni azad edəcək və xoşbəxt yaşadaçaq mübarizəyə bütün qüvvənlə hazırlaş, səni bu mübarizə xilas edəcəkdir! Azərbaycanın istiqlalını bir dəfə qurdun, ikinci dəfə də qurmaq bacarığına malik-sən. Düşməni tanı, milli intibahını yüksəlt, haqq sənindir".¹¹

Məhəmmədzadənin dünyagörüşündə marksizm-leninizmin, bolşevizmin tənqidi də mühüm yer tutmuşdur. 1955-ci ildə Münhendə "Qurtuluş" radiosunda yayımlanmış "Azərbaycanda azadlıq yoxdur" məqaləsində Məh-

göre, Leninin bu fikirləri "NEP" dövründə bütün çılpaqlığı ilə isbat edirdi: "Əziz yurddaşlarımız! Görürsünüz ki, bolşeviklər azadlıq düşməni olduqlarını özləri də boyunlarına alırlar. Bunun bir həqiqət olduğunu Leninin sözləri və onun qanlı vəsiyyətini yerinə yetirən Stalinin qanlı icraatı da sübut etdi. azadlıq sayəsində onların qanlı diktaturalarına son qoyacağımızı bildikləri üçün bolşeviklər sizi bütün haqlardan və vasitələrdən məhrum etmişlər. Onların əlinizdən adlıqları yalnız əmək və dilək azadlığı deyildir. Yeni siz yalnız iqtisadi azadlıqdan məhrum deyilsiniz. Bolşeviklər sizin təbii və insani haqqınız olan dilədiyiniz kimi inanmaq, düşünmək, yığılmaq, danışmaq, yazmaq və cəmiyyət qurmaq azadlıqlarından da məhrum etmişlər. Yeni siz bolşeviklərdən başqa bir şeyə inana bilməzsiniz".¹⁴

Məhəmmədzadə yaradıcılığında türkcülük və turançılığın Türk xalqları üçün hansı siyasi yoxsa, mədəni birlik mənası daşması ilə bağlı mövqədə olan fikirləri dəyərləndirməyə və bu məsələdə tutduğu mövqeyi ifadə etməyə çalışmışdı. Məhəmmədzadə hələ, 27 aprel işğalına qədər Türkcülüynü Turançılığın təbliğatçısı olmuşdu. O, hesab edirdi ki, Azərbaycan türkləri Türkcülük şüuru ilə meycana atılmış, Azərbaycan türkcülüynü ilk əvvəl müstəqil və hür bir Cümhuriyyət vücudə gətirmişdir: "Azərbaycan türkcülüynü Şərq aləmində yeni bir tarix vücudə gətirmiş, Türk-Turan tarixində yeni bir intibah dövrü yaratmışdır".¹⁵

¹ Məhəmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nisat, 1992, s.144

² Yene orada, s. 148

³ Yene orada, s.181

⁴ Yene orada, s.209

⁵ Yene orada, s.211

⁶ Yene orada, s.234

⁷ Yene orada, s.211

⁸ Yene orada, s.212

⁹ Məhəmmədzadə M.B. Qafqaz İslam Ordusu. Azərbaycan mühacirət irsi. Bakı, «Elm və Təhsil», 2011, s.58

¹⁰ Məhəmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nisat, 1992, s.155

¹¹ Yene orada, s.156

¹² Məhəmmədzadə M.B. Azərbaycan azadlıq yoxdur. Azərbaycan mühacirət irsi. Bakı, «Elm və Təhsil», 2011, s.51

¹³ Yene orada, s.52

¹⁴ Yene orada, s.53

¹⁵ Məhəmmədzadə M.B. Mart günləri. "İstiqlal" qəz., 31 mart, 1920, N12

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur